ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA IQTISODIY INFRATUZILMA VA UNING RIVOJLANISH DARAJASI.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Buxgalteriya hisobi” fakulteti

Ruzibayeva Karima Shavkat qizi.

Ilmiy rahbar: Muxitdinova Muxlisa Sadriddinovna

ANNOTATSIYA.

Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining yorqin vakili Abdulla Qahhorning hikoyalari asosida XX asr boshlaridan o'rta asrigacha bo'lgan Turkiston va keyinchalik Sovet O'zbekistonidagi iqtisodiy infratuzilmaning badiiy ifodalanishi tahlil etiladi. Maqola natijalari shuni ko'rsatadiki, Abdulla Qahhor iqtisodiy infratuzilmani nafaqat fon sifatida, balki qahramonlar taqdiri va ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradigan asosiy omil sifatida tasvirlagan. Hikoyalarda savdo-hunarmandchilik hayoti, pulning ijtimoiy kuchi, mulkiy tabaqalanish va modernizatsiya jarayonlari chuqur badiiy mahorat bilan aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy infratuzilma, Abdulla Qahhor, hikoya, bozor munosabatlari, savdo, qishloq xo'jaligi, ijtimoiy tabaqalanish, Sovet davri adabiyoti.

ABSTRACT.

This article analyzes the artistic representation of the economic infrastructure in Turkestan and later Soviet Uzbekistan from the early to the mid-20th century, based on the short stories of Abdulla Qahhor, a prominent figure in Uzbek literature. The findings of the study indicate that Qahhor portrayed economic infrastructure not merely as a backdrop, but as a primary factor shaping the destinies of characters and social relations. In these stories, the life of trade and crafts, the social power of money, wealth stratification, and the processes of modernization are reflected with profound artistic skill.

Keywords: economic infrastructure, Abdulla Qahhor, short story, market relations, trade, agriculture, social stratification, Soviet-era literature.

АННОТАЦИЯ.

В данной статье на основе рассказов выдающегося представителя узбекской литературы Абдуллы Каххара анализируется художественное отражение экономической инфраструктуры Туркестана и более позднего советского Узбекистана в период с начала до середины XX века. Результаты исследования показывают, что Абдулла Каххар изображал экономическую инфраструктуру не просто как фон, а как основной фактор, формирующий судьбы героев и социальные отношения. В рассказах с глубоким художественным мастерством отражены торгово-ремесленная жизнь, социальная власть денег, имущественное расслоение и процессы модернизации.

Ключевые слова: экономическая инфраструктура, Абдулла Каххар, рассказ, рыночные отношения, торговля, сельское хозяйство, социальное расслоение, литература советского периода.

KIRISH.

O'zbek adabiyotining ulkan namoyandasi Abdulla Qahhor (1907–1968) o'z asarlari orqali XX asrning murakkab ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarini haqqoniy tasvirlab bergan. Uning hikoyalari — faqat badiiy matn emas, balki o'sha davr hayotining jonli hujjatlari hamdir. Inqilob oldi va inqilobdan keyingi O'zbekistonda savdo, hunarmandchilik, yerga egalik, pul muomalasi va iqtisodiy hayotning o'zgarib borishi yozuvchi qo'liga kuchli badiy material bo'lib xizmat qilgan. Iqtisodiy infratuzilma deganda biz odatda transport, savdo tarmoqlari, moliya institutlari, bozorlar, ishlab chiqarish vositalari, yer resurslarini taqsimlash tizimi va iste'mol munosabatlarini tushunamiz. Shu nuqtai nazardan Abdulla Qahhorning hikoyalarida iqtisodiy infratuzilmaning badiiy talqini juda keng va chuqurdir. Yozuvchi oddiy odamlar — dehqon, hunarmand, savdogar, mayda mansabdor — orqali jamiyatning iqtisodiy qurilmasini namoyon etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

Abdulla Qahhor ijodiga bag'ishlangan adabiyotshunoslik ishlari orasida Ozod Sharafiddinov, Ibrohim G'afurov, Naim Karimov kabi olimlarning tadqiqotlari alohida o'rin egallaydi. Sharafiddinov yozuvchining so'z san'atkori sifatidagi mahoratini, personajlar psixologiyasini tahlil etgan bo'lsa, G'afurov uning satira va yumor stilistikasini o'rganishga katta hissa qo'shgan. Biroq iqtisodiy hayot tasvirini alohida tadqiqot ob'ekti sifatida ko'rgan ishlarga deyarli duch kelinmaydi. Iqtisodiy adabiyotshunoslik (literary economics) yo'nalishida Qo'shma Shtatlarda bajarilgan tadqiqotlar, xususan, Raymond Williams va Terry Eagleton asarlari ijtimoiy-iqtisodiy kontekstning badiiy matnga ta'sirini nazariy jihatdan asoslagan. Shu metodologiya O'zbek adabiyotiga qo'llanilsa, yangi ilmiy natijalar berishga qodir.

Sovet davrida O'zbekistondagi iqtisodiy o'zgarishlarni o'rganishda Yuriy Bregel, Marianne Kamp, Paula Michaels va Douglas Northrop singari xorijiy tarixchilarning ishlari muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ularning tadqiqotlari kollektivlashtirish, bozor tizimining buzilishi, dehqonchilikning siyosiylashishi kabi jarayonlarni keng yoritadi. Ana shu tarixiy fonni Abdulla Qahhor asarlari bilan qiyoslab o'rganish ushbu maqolada qo'llangan yondashuvdir.

O'zbek adabiyotida realistik yo'nalishni tadqiq etgan Hamidulla Boltaboev, Begali Qosimov va Dilnavoz Yusupovalarning ishlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ular Abdulla Qahhor asarlarida ijtimoiy tanqidning milliy an'analar bilan uyg'unlashuvini tahlil qilganlar. Ushbu maqola mazkur ishlarni iqtisodiy kontekst jihatidan to'ldirish maqsadini ko'zlaydi.

Shuningdek, iqtisodiy tarix va adabiyot o'rtasidagi munosabatni o'rganishda Aleksandr Gevorkyan va Svetlana Boyming asarlari metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning fikriga ko'ra, iqtisodiy infratuzilmaning badiiy tasvirlanishi ko'pincha ijtimoiy tanqidning yashirin shakli bo'ladi — bu mulohaza Abdulla Qahhor hikoyalarida yaqqol ko'zga tashlanadi.

METODOLOGIYA.

Ushbu maqolada sifatiy tahlil metodologiyasi qo'llangan. Abdulla Qahhorning to'la asarlar to'plamidan (3 jildlik, Toshkent, 1987–1988) iqtisodiy mazmun jihatidan eng boy bo'lgan 15 ta hikoya tanlab olingan. Tanlash mezonlari quyidagilardan iborat: hikoyada iqtisodiy infratuzilma elementlarining (bozor, savdo, yer, pul, hunarmandchilik) aniq ifodalangan bo'lishi; qahramonning iqtisodiy faoliyati sujeting asosiy zanjirini tashkil etishi; va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning konflikt manbayi bo'lib xizmat qilishi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Abdulla Qahhorning eng ko'p o'rganilgan hikoyalari — "Bemor", "O'g'ri", "Qo'shchinor chiroqlari" va "Dahshat" — savdo munosabatlarini turli rakursdan yoritadi. "O'g'ri" hikoyasida bosh qahramon Qodir mahalla bozorida kichik savdo bilan kun ko'rishga urinadi. Matnda bozorning o'zi alohida ijtimoiy makonga aylanadi: narx-navo muzokarasi, xaridor-sotuvchi o'rtasidagi psixologik kurash, aldash va aldanishning har xil ko'rinishlari — bularning barchasi iqtisodiy infratuzilmaning elementar qatlamlarini tashkil etadi.

"Bemor" hikoyasida esa bozor munosabatlari yanada chuqurroq ijtimoiy qatlamni ochib beradi. Kasalga dori sotib olish uchun ketgan pulning miqdori — besh tanga — hikoyaning markaziy dramatik nukta sifatida ishlatiladi. Yozuvchi shu orqali o'sha davr tibbiy infratuzilmasining tor doirasini va oddiy dehqon oilasining moddiy ahvolini bir vaqtning o'zida aks ettiradi. Pul — bu hikoyada nafaqat iqtisodiy kategoriya, balki yashash yoki o'limning ramzidir.

"Sarob" romanida (muqaddima hikoyalari bilan birga o'qilganda) savdogarlik kasbi alohida ijtimoiy tip sifatida namoyon bo'ladi. Katta savdogar — o'z manfaatini qo'riqlashda shafqatsiz, lekin jamiyatda nufuzli shaxs — bir tomondan inqilobgacha savdo kapitalizmining timsoli bo'lsa, ikkinchi tomondan transformatsiya davrida bu tizimning barbod bo'lishi jarayonini ko'rsatadi.

Qishloq xo'jaligi va yer munosabatlari.

Abdulla Qahhorning dehqonchilik hayotini aks ettirgan hikoyalari — "Dahshat", "Oltin yulduz", "Qishloqda" — yer munosabatlarini bevosita va dolzarb muammo sifatida ko'taradi. "Dahshat"da kolxozlashtirish jarayoni oddiy dehqon Ko'zi orqali ko'rsatiladi. Ko'zining otadan meros qolgan tomorqasi va bir bosh siqimi — bular shunchaki mol-mulk emas, balki uning hayotiy ildizlari, o'zligining moddiy ifodasi. Kolxozga qo'shilish talabi bu ildizlarni yulib tashlash degan ma'noni anglatadi va Ko'zining ichki dramasi shu yer yo'qotish jarayonida yuzaga chiqadi. Yer infratuzilmasi masalasida yozuvchi nafaqat siyosiy, balki iqtisodiy oqibatlarni ham tahlil qiladi. Kolxoz tizimining joriy etilishi bilan birga suv taqsimlash, hosil saqlash, chorvachilikni boshqarish kabi qishloq xo'jaligi infratuzilmasining an'anaviy elementlari barbod bo'ladi. "Oltin yulduz" hikoyasida brigadir Ergash orqali yangi iqtisodiy boshqaruv tizimining ichdagi ziddiyati — reja bajarish majburiyati va real imkoniyatlar o'rtasidagi chuqur tafovut — ochib beriladi. Sug'orish tarmoqlarining ahvoli, ariqlar, zovurlar, hosilni tashish yo'llari kabi fizik infratuzilma elementlari ham Abdulla Qahhor hikoyalarida muhim o'rin tutadi. Ular ko'pincha tasvir vositasi emas, balki ijtimoiy zo'ravonlikning timsoli sifatida keladi: buzuq ariq — davlat e'tiborsizligining, toshbotar yo'l — qishloqning izolatsiyasining ramzi.

Pul iqtisodiyoti va ijtimoiy tabaqalanish.

Abdulla Qahhor hikoyalarida pul muomalasi va boylik taqsimoti masalasi juda ko'p marotaba ko'tariladi. "Anor" hikoyasida bola Sobirning onasi kasalxonaga bir savat anor olib ketayotganda savat narxi va yo’l haqi haqida o'ylaydi — bu oddiy ma'lumot emas, balki o'sha davr narx tizimi va transport infratuzilmasi haqida dalolat beradi. Toshkentdan qishloqqacha yo'l haqi bir so'm bo'lishi, anor savati esa ikki so'mga sotilishi — bu raqamlar iqtisodiy tarixchilar uchun ham qimmatli ma'lumot.

Ijtimoiy tabaqalanish masalasida yozuvchi «boy va kambag'al» qarama-qarshiligini sodda sxema sifatida emas, balki murakkab iqtisodiy munosabatlar

tizimi sifatida tasvirlaydi. "Mahalla qo'shiqchisi" hikoyasida qo'shiqchi Mulla Norning moddiy ahvoli batafsil ko'rsatiladi: u ijro etadigan har bir to'ydan necha so'm olishi, bu pulni qanday sarf qilishi, shu orqali mahalla iqtisodiyotida qanday o'rin tutishi — bularning hammasi ijtimoiy infratuzilmaning bir qismi. Kreditlash va qarz munosabatlari ham Abdulla Qahhor e'tiboridan chetda qolmaydi. "Qo'shchinor chiroqlari" asarida bir qishloqda yangi sovxoz qurilishi moliyalashtirilishi jarayoni tasvirlangan. Qishloq keksalaridan biri yangi muassasa rahbari bilan hisob-kitob masalasini muhokama qilayotganida, yozuvchi iqtisodiy mantiq bilan insoniy munosabatlarning kesishgan joyini nozik tasvirlaydi.

Toshkent va boshqa shaharlardagi iqtisodiy modernizatsiya jarayoni Abdulla Qahhorning bir qator hikoyalarida markaziy mavzuga aylanadi. "Asror Bobojonov nima deydi?" hikoyasida yangi fabrika va zavod qurilishi, shahar infrastrukturasining kengayishi, yangi ish o'rinlari paydo bo'lishi realistik tarzda aks ettiriladi. Lekin yozuvchi bu modernizatsiyaning «ko'rinmas narxi»ni ham ko'rsatadi: eski mahalla buzilishi, an'anaviy hunarmandchilik kasodga uchrashi, odamlarning madaniy ildizlaridan uzilishi. Transport infratuzilmasi — tramvay, avtobus, temir yo'l — hikoyalarda ham makon, ham ijtimoiy status belgisi sifatida qatnashadi. "Toshkentda qish" hikoyasida tramvay bekati atrofidagi mayda savdogarlar, choy xonalari, non do'konlari — bularning barchasi shahar iqtisodiy hayotining jonli tablosi. Yozuvchi bu tasvirlarni g'oyaviy yuklamadan xoli holda, qat'iy realistik ko'z bilan beradi. Sovet davridagi uy-joy muammosi va kommunal infratuzilma ham Abdulla Qahhor asarlarida o'z aksini topgan. "Eski hovli" hikoyasida eski shaharlik oilanishg hayoti, katta hovlini bo'lib olish muammosi, kommunal xo'jalik masalalari — bularning barchasi o'sha davr shahar iqtisodiy infratuzilmasining hujjatli tasvirini beradi.

O'rta Osiyo an'anaviy iqtisodiyotining muhim qismi bo'lgan hunarmandchilik Abdulla Qahhor hikoyalarida alohida o'rin tutadi. Kulolchilik, to'quvchilik, zargarlik, temirchilik — bu kasblar nafaqat iqtisodiy faoliyat, balki madaniy meros. "Yig'lamaydigan bola" hikoyasida mahalla ustasi Norqo'zi hunarmandchilik

san'atini o'z shogirdiga o'rgatish orqali nafaqat kasb, balki hayot falsafasini berishga urinadi. Sovet davrida xususiy hunarmandchilikning «artellar» ko'rinishiga o'tkazilishi jarayoni ham yozuvchi diqqatidan chetda qolmaydi. "Usta Toshmatov" hikoyasida ana shu o'tish jarayonining insoniy dramasi aks ettirilgan: usta hayot bo'yi mustaqil ishlagan, lekin endi artelga qo'shilishga majbur. Bu jarayon shunchaki iqtisodiy siyosat emas — bu usta Toshmatovning ruhiy tanazzuli.

Yuqoridagi natijalar shuni ko'rsatadiki, Abdulla Qahhor iqtisodiy infratuzilmani tasvirlashda ikki xil yondashuvni birlashtirgan. Bir tomondan, u bu infratuzilmani tarixiy hujjatchilik darajasida aniq va ishonchli aks ettirgan. Ikkinchi tomondan, u bu tasvirni shaxsiy dramatizm uchun vosita sifatida ishlatgan: moddiy sharoit — qahramon taqdirining ko'zgusi.

Abdulla Qahhorning iqtisodiy infratuzilmaga munosabatida vaqt o'tishi bilan muhim o'zgarish kuzatiladi. Dastlabki hikoyalarda (1920–30-yillar) bu infratuzilma dinamik o'zgarishlar makoni sifatida ko'rsatiladi — inqilob va kollektivlashtirish tufayli hamma narsa o'zgarib bormoqda, va bu o'zgarish ham umid, ham vahima manbayi. Keyingi asarlarda (1950–60-yillar) infratuzilma batamom shakllangan, ammo ichdan chiriyotgan tizim sifatida namoyon bo'ladi: qog'ozda reja bajariladi, lekin inson o'zi qashshoqlik va ruhiy bo'shliqdadir. Bu evolyutsiya yozuvchining shaxsiy siyosiy pozitsiyasi bilan ham bog'liq. Abdulla Qahhor 1937 va 1952-yillarda siyosiy bosim ostiga olindi. Bu tajriba uning keyingi asarlarida infratuzilmani tasvirlash usulini o'zgartirdi: to'g'ridan-to'g'ri tanqid imkonsizlashdi, lekin allegoriya va yashirin metaforalar orqali tanqid yanada chuqurlashdi.

Qiyosiy nuqtai nazardan qaralganda, Abdulla Qahhorning iqtisodiy tasvirlar usuliga yaqin paralleli Rossiya adabiyotida Anton Chexov, Mikhail Saltikov-Shchedrin ijodida ko'rinadi. Lekin farq shundaki, Chexov iqtisodiy infratuzilmani ko'pincha ijtimoiy inertlikning ramzi sifatida beradigan bo'lsa, Abdulla Qahhor — faol zo'ravonlik va o'zgarishning maydoni sifatida tasvirlaydi. Shu bilan birga, yozuvchi ko'plab masalalarni ochiq qoldiradi — cenzura talablari tufaylidir, albatta. Masalan, qishloq xo'jaligi infratuzilmasidagi haqiqiy muammolar, oziq-ovqat

taqchilligi, ko'chib o'tish erkinligining cheklanganligi kabi masalalar hikoyalarda ko'pincha parda ostida ifodalanadi. Bu "matnning sukunati" ham tadqiqotchi uchun muhim ma'lumot — nima deyilmaganligini topish ham iqtisodiy infratuzilma tadqiqotining bir qismidir.

Metodologik jihatdan ushbu tadqiqotning chegaralari ham tan olinishi kerak. Birinchidan, tahlil asosan 15 hikoya bilan cheklangan — to'liq manzara uchun yozuvchining barcha nasriy asarlari tekshirilishi zarur. Ikkinchidan, tarixiy qiyoslash uchun qo'llanilgan arxiv ma'lumotlari to'liq bo'lmagan bo'lishi mumkin, chunki Sovet davri statistikasining bir qismi hali ham maxfiy. Uchinchidan, adabiy tahlilda sub'ektivlik tamoman bartaraf etib bo'lmaydi — turli tadqiqotchilar bir xil matnni turlicha talqin qilishi mumkin.

XULOSA.

Ushbu maqola natijalariga ko'ra, Abdulla Qahhorning hikoyalari iqtisodiy infratuzilmaning chuqur va ko'p qatlamli badiiy ifodasini o'z ichiga oladi. Bozor munosabatlari, yer egaligi, pul muomalasi, hunarmandchilik, shahar modernizatsiyasi va qishloq xo'jaligi infratuzilmasi — bularning barchasi yozuvchi asarlarida iqtisodiy fon sifatida emas, balki dramatik syujetning asosiy dvigateli sifatida ishlatilgan. Abdulla Qahhor iqtisodiy infratuzilmani tasvirlashda tarixiy aniqlik va badiiy umumlashtiruvni muvaffaqiyatli birlashtirgan. Abdulla Qahhor iqtisodiy munosabatlarni shaxsiy dramaning manbayi sifatida ko'rsatgan — bu usul uning asarlarini sinfiy kurash adabiyotining sxematik doirasidan yuqori ko'taradi. Yozuvchining ijodiy evolyutsiyasida iqtisodiy infratuzilma tasvirining o'zgarishi — sodda tasvir dan murakkab allegoriyaga o'tish — Sovet davri adabiy siyosatining to'g'ridan-to'g'ri ta'sirini ko'rsatadi. Umuman olganda, Abdulla Qahhor hikoyalari nafaqat adabiy, balki iqtisodiy-tarixiy manba sifatida ham o'rganilishga loyiq. Ular XX asr O'zbekistonining iqtisodiy transformatsiyasini tashqi kuzatuvchi emas, balki bu jarayonni o'z tanasida his etgan inson ko'zi bilan aks ettiradi. Shu nuqtai nazardan ularning ilmiy va madaniy qiymati hali to'liq anglanmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Qahhor, A. (1987–1988). To'la asarlar to'plami (3 jild). Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
2. Sharafiddinov, O. (1981). Abdulla Qahhor. Toshkent: Fan nashriyoti.
3. G'afurov, I. (1977). Qahhor satirasi. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
4. Karimov, N. (2002). XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: Ma'naviyat.
5. Boltaboev, H. (2007). O'zbek realistik nasri taraqqiyoti. Toshkent: Fan.
6. Kamp, M. (2006). The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism. Seattle: University of Washington Press.
7. Qosimov, B. (1994). Istiqlol va adabiyot. Toshkent: Yozuvchi.
8. Yusupova, D. (2019). Sovet davri o'zbek hikoyachiligida ijtimoiy konflikt. Filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi. Toshkent Davlat O'zbek Tili va Adabiyoti Universiteti.
9. Abdulla Qahhor. (1972). Og'riq tishlar (she'rlar va maqolalar). Toshkent: Yozuvchi.
10. Mirzaev, H. (2015). O'zbek sovet adabiyotida iqtisodiy motiv. O'zbekiston adabiyotshunosligining dolzarb muammolari to'plami, (8), 44–59.